

2. ייחוד סגנוני

יונה שייך לנביאים האחרונים³, אבל בסגנונו הוא דומה לאלו של הראשונים. שהרי נביאים ראשונים סגנונם ספורי, והנבואות תופסות רק חלק מועט מן הספר, ולהפך נביאים האחרונים. יונה - כולו ספור. כל נבואתו מצטמצמת ל-5 מילים בלבד: "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת" (ג,ד).

פרק א - נויים בספר יונה

מאחר והספר מתייחס כולו לאומות העולם, חובה עלינו לבדוק את יחסו אליהם. לשם זה יש לבדוק שני ממדי התייחסות: של יונה ושל ד'. אנו נברר כאן רק את היחס העולה מתוך פגישות יונה והאומות.

1. המלחים (יונה פרק א')

אמנם המלחים עובדי ע"ז⁴, אבל אף על פי כן, הם מופיעים באור חיובי מאד. הן במישור היחסים שבין אדם לחברו, והן במישור שבין אדם למקום.

בין אדם לחברו

1. עולה מן הספור שהם **מאוחדים** במעשיהם והרגשותיהם, ופועלים בעצה אחת: "וייראו המלחים ויזעקו איש אל אלוהיו ויטילו את הכלים... ויאמרו איש אל רעהו..." ועוד ועוד (עייין פס' ה,ז,ח,י,יא,יג,יד,טז). אע"פ שהשעה שעת משבר היא, והמצב דחוק ולחוץ - מה שמביא פעמים רבות למשבר ביחסים, לויכוחים בדרכי פעולה ולהאשמות הדדיות - הם שומרים על אחדותם. 2. **יחס ליונה** ממש מפליא. אע"פ שיש להם סיבות רבות, לכל אורך הסיפור, לכעוס עליו ולהענישו, אינם עושים כן. השעה שעת סכנה - "האניה חישבה להישבר" (פס' ד). המלחים נוקטים בפעולות הצלה רוחניות - זעקה לאלוהיהם (ה), **ומעשיות** - זריקת מטען לים (ה). כולם בוודאי מתאמצים בכל כוחם, מתוך יראתם (ה). לעומתם יונה יורד... ונשכב ונרדם... דווקא בשעה זו עצמה⁵, רב החובל קרב אליו בעדינות, שואל ומציע (ו). לא מצאנוהו כועס,

3. ואע"פ שאין לחלוקה זו יסוד במקורותינו, הרי לפחות מבחינת הסגנון יש בה הבחנה ברורה בין סגנון סיפורי-היסטורי כנ"ל שמשולבים בו דברי נבואה של כמה נביאים, ובין ספר המיוחד לנבואות נביא מסוים, ודרך אגב גם מזכיר קצת את מאורעות התקופה. וע' סוטה (מח ע"א וע"ב) וירושלמי ברכות (ה,א) ושם הכינוי נביאים ראשונים ואחרונים במשמעות אחרת של נביאי בית ראשון ושני. 4. ידוע שעובדי עבודה זרה, לא רק שחיתות אמונית יש בהם, אלא גם שחיתות מוסרית - אנושית כמבואר במס' ע"ז ועוד. 5. סדר הסיפור מוכיח שרק לאחר שהם החלו בפעולות ההצלה בחר יונה ללכת להרדם. ע' ראב"ע (ה).

אם כי מבחינת הדקדוק אפשר להסביר את "יונה ירד" בעבר הרחוק. כלומר, ירד לפני כן, אבל גם אז הסיפור ודאי נתכוון להדגיש את הניגוד ביניהם היוזמים ופועלים והוא היורד ונרדם. גם ריבוי הפעלים ירד, וישכב וירדם נראה שבא להדגיש "פעולותיו" שלו, לעומת פעילותם שלהם.

צועק ומאיים!

3. אע"פ שהגורל שהפילו נפל על יונה (ז), ומשמע שלדעתם זו ראייה ברורה לאשמתו, אינם עושים לו מאומה, אלא רק מבררים את זהותו (ח).

4. וכן כאשר יונה מודיע להם שהוא "אישיות מבוקשת" ע"י ד' בעוון בריחה (י), הם אינם נוקטים נגדו שום צעד, אלא מבררים מה עצתו שלו, לפתרון בעיית הסערה ההולכת ומחריפה (יא).

5. עצת יונה חד משמעית "שאוני והטילוני אל הים" (יב). היא מנומקת בודאות: "כי יודע אני כי בשלי הסער הגדול הזה עליכם" (יב). עתה, לכאורה, הפתרון בידם. סכנת המוות לכולם - כולל יונה - עשויה לחלוף אם יטילו את יונה לים. הפתרון הזה כשר לכל הדעות, שהרי הגורל, בריחת יונה ועצתו הברורה מכוונים לכך⁷. אבל תגובתם שלהם: "ויחתרו האנשים להשיב אל היבשה..." (יג). הפסוק מעיד שניסו בכל כוחם אבל "לא יכלו, כי הים הולך וסוער עליהם" (יג). 6. עכשיו, אין בידם ברירה אחרת, אבל גם אז הם מתנצלים לפני ד', על הפתרון שהם רואים אותו כפוי מאת ד' עליהם: "כי אתה ד' כאשר חפצת עשית" (יד). ויש בו צידוק מוסרי גם כן, שלא יאבדו כולם בעוון "האיש הזה" (יד)⁸.

7. ועדיין מורגש שהם מהססים ומנסים לדחות את המעשה הנורא הזה, ככל יכולתם. יונה אינו מוטל מיד, אלא קודם כל נישא על ידיהם (טו), ורק אח"כ "ויטילוהו אל הים" (טו)⁹. 8. מתוך כל זה, עולה עד כמה יקרו בעיניהם חיי אנוש, ומובנת קריאתם-בקשתם: "אל תתן עלינו דם נקי" (יד).

בין אדם למקום

תוך כדי הסערה והמפגש עם יונה מתחוללת סערה גם בנפשם והם מתעלים ומתרוממים מעבודה זרה לעבודת ד'¹⁰.

6. כן למדתי מהלשון "ויקרב אליו רב החובל" שהיא מיותרת, ומספיק היה לומר ויאמר לו רב החובל.

7. וע' ראב"ע לפס' יב שמנחם שהם הציעו הצעה זו להטילו לים, ויונה קבלה. ע"ז. ואני פרשתי בכיוון אחר. וע' גם בפרד"א המובא בהערה 9 שמשמע שהוא בעל ההצעה.

8. והמפרשים - רש"י ומצודות - פרשו כבקשה שלא יענשו בעבור שהם זורקים את יונה לים.

9. ובפרד"א (פ"י ומבוא בילקו"ש יונה ר' תקז) משמע שכבר, בתחילה הציע להם לזרוק לים, כי הסערה בגללו, והם לא הסכימו, עד שאפסה כל תקוה. וזה לשון המדרש: "אמר להם, לא אחד מכם כי בשבילי הצרה הזאת עליכם, שאוני והטילוני אל הים וישתוק הים מעליכם... ר' שמעון אומר: לא קבלו האנשים להפיל את יונה אל הים. והפילו גורלות עליהם, ויפול הגורל על יונה... מה עשו? נטלו את הכלים שבאניה והשליכו אותם אל הים להקל מעליהם, ולא הועיל מאומה. רצו לחתור ליבשה ולא יכלו. מה עשו? נטלו את יונה ועמדו על ירכתי הספינה ואמרו: אלוקי עולם ד' אל תיתן עלינו דם נקי, שאין אנו יודעים טיבו של האיש הזה. אמר להם: בשבילי הצרה הזאת עליכם, שאוני והטילוני אל הים. מיד נטלוהו והטילוהו עד ארכובותינו ועמד הים מזעפר. לקחו אותו אצלם, והים סוער עליהם. הטילוהו עד טבורו, והים עמד מזעפר. ועוד העלו אותו אצלם, והים הולך וסוער עליהם. הטילוהו כולו ומיד עמד הים מזעפר". הדגיש עד כמה ניסו למשוך ולהצילו ולא יכלו "כי אתה ד' כאשר חפצת עשית". וע' גם מלבי"ם לפס' טז.

10. וע' חזון המקרא ח"ב עמ' 136, 388.

1. אמונתם הדתית חזקה כבר מההתחלה - בפרשם את הסערה, ובחפשמם תשועה במישור הרוחני, הקורא לעזרת האל, ולא רק במעשים פיזיים כהטלת המטען לים (ה)¹¹.
2. שלש פעמים לאורך הסיפור כולו הם יראים. ההשוואה בין שלוש הפעמים האלו תלמדנו רבות:
- ראשית יראתם - "וייראו המלחים ויזעקו איש אל אלוהיו" (ה) - יראה מע"ז.
- המשכה - לאחר שיונה מסביר להם על אמונתו "וזאת ד' אלוקי השמים אני ירא. אשר עשה את הים ואת היבשה". הוא מספר על בריחתו מפני ד' (ז). ואז - "וייראו האנשים יראה גדולה" (י) - סתומה. אולי מתנדנדת בין יראת ע"ז שלהם, ובין הכרת גדולת ד' שבסערה¹².
- וסופה - לאחר שניכרת בוודאות יד ד' שבמאורעות - "ויטילוהו אל הים - ויעמוד הים מזעפו" (טו). מיד¹³. ומיד תגובתם - "וייראו האנשים יראה גדולה את ד'" (טז).
3. וכבר לפני כן הם קוראים אל ד' בהזכרה משולשת "ויקראו אל ד' ויאמרו: אנה ד' אל נא נאבדה בנפש האיש הזה... כי אתה ד' כאשר חפצת עשית" (יד).
4. וסוף דרכם - זבח הודאה לד', ונדרים לו (טז).
5. ומתאימים לזה דברי המדרש - **שהתגיירו**. "ראו המלחים את כל האותות והנפלאות הגדולות שעשה הקב"ה עם יונה, מיד עמדו והשליכו איש את אלוהיו בים שנאמר: "משמרים הבלי שוא חסדם יעזבו" (יונה ב, ט). וחזרו ליפו ועלו לירושלים ומלו את בשר ערלתם, שנאמר: וייראו המלחים (בפסוק האנשים) יראה גדולה את ד' ויזבחו זבח לד' (א, טז). וכי זבח זבחו? (שלמים נקראו זבח, ואין מקבלים שלמים מן הגויים). והלא אין מקבלין זבח מן הגויים? אלא זה הוא דם ברית שהוא כדם זבח. ונדרו (ושילמו) להביא איש את אשתו ואת כל אשר לו ליראת אלוקי יונה. ונדרו ושילמו. ועליהם הוא אומר "על הגרים גרי הצדק" (פרדר"א סוף פ"י)^{14,15}.
11. וע' בפרדר"א (שם) וכן בילקוט שמעוני שם "ודרך כל האוניות עוברות ושובות בשלום בשתיקות הים, והאניה שירד בה יונה היתה בצרה גדולה שנאמר - "והאניה חשבה להשבר". ובבאור הבית הגדול למהר"א ברוחא כי שדויוק זאת מן הפסוק "בשל מי הרעה הזאת לנו" (ז) - לנו לבד ולא לספינות האחרות. ולפי זה היתה סיבה מיוחדת מדוע התעוררו לזעק.
- ועוד צריך עיון האם בהתעוררות לאמונה בע"ז יש מעלה או חסרון. כלומר, בודאי במובן ההלכתי הפשוט זה חסרון. אבל אולי זה מעיד על הרגשה דתית חזקה, שהיא מהווה אח"כ בסיס יותר איתן לחזרה בתשובה. כעין בחינת "זדונות נהפכות לזכויות". וע' רמב"ם מלכים סוף פ' יא על הנצרות והאיסלאם.
12. "כי מ"ש תחילה - "וייראו המלחים" (ה) - היתה יראת הסכנה, אבל יראה זו, היתה יראת ד', שהיא גדולה למעלתה, לפי גדולת העצם שהתיראו ממנו" (מלבי"ם לפס' ז). וע' כד הקמח אות כפורים (א) (מהד' רח"ד שעוול עמ' רטז) שהיה פחד מסער הים ומאורעות העוה"ז לבד ואילו בפס' טז יראת ד' דייק שבתחילה נזכר "וייראו המלחים", ואילו אח"כ פעמיים "וייראו האנשים". אולי ראשית יראתם - ביראה סטנדרטית של מלחים (ע' גם קדושין פ"ב, א - הספנין רובן חסידים ופ' רש"י: שפורשין למקום הסכנה ותמיד הם ברעדה). ורק אח"כ הופכת לענין אנושי פנימי יותר.
13. הסמיכות בפסוק בין ההטלה ושוק הסערה, מלמדים על הקשר הגלוי לעין שבין שני המאורעות וע' בפרדר"א שבהע' 9.
14. ילקו"ש ספ"א.
- וע' כד הקמח (שם) "אין הכוונה שהקריבו קרבנות כי לא היה מומן להם להקריב, כי בים היו, אבל הכוונה בזבח הזה שבירת היצר והכנעת הלב שהוא עיקר התשובה, והוא שכתוב זבחי אלוי רוח נשברה". ע"ש עוד וכן בשאר המפרשים.
15. ו"א שהם הלכו לנינה והגידו דבר יונה וזכותם האמינהו. (ראב"ע ג, ב) שם ר' ישועה ר' בחיי במד' כד, יא וע' באורים לרח"ד שעוועל שם.

2. **אנשי נינוה (פ"ג)**

- גם כאן אנו מוצאים התעוררות מופלאה לחזרה בתשובה של ציבור שלם. ויש שכתבו שזו מטרת הספר, ללמד לישראל דרך התשובה, שהנה "עם נכרי היה קרוב לתשובה, ובפעם הראשונה שהוכיחם הנביא, שבו בתשובה שלמה מרעתם, ועוד ללמד שהאל יתברך חומל על בעלי תשובה מאיזה עם שיהיו, ומוחל להם, וכל שכן כשהם רבים" (רד"ק א, א)¹⁶.
- בעצם יונה אפילו לא תבע מהם לשוב, ולא הציג בפניהם אפשרות כזו - אלא הכריז על העונש "עוד ארבעים יום, ונינוה נהפכת" (ג, ד). הם מעצמם מבינים שמשמעות הכרזה, זו דרישה לתיקון דרכם, ומיד "ויאמינו אנשי נינוה באל"..." (ה). הספיקו חמש מילים אלו לעוררם לתשובה גדולה ומקיפה.
- א. **איכות התשובה** - כוללת אמונה דבור ומעשה, בין אדם לחבירו ובין אדם למקום.
1. "ויאמינו... באל" (ד) - אמונה. לד'.
 2. "ויקראו אל אל' בחזקה" (ח) - דיבור לד'. בכונת הלב.
 3. צום, לבוש שק ואפר (ה-ח) - מעשה, לד', ביטויים של חרטה, צער ותשובה.
 4. השבת החמס (ח) - בין אדם לחבירו.
 5. בכללות - "ויישבו איש מדרכו הרעה" (ח). וכן מעיד עליהם יודע תעלומות¹⁸ - "וירא אל' את מעשיהם, כי שבו מדרכם הרעה" (י).
- ב. **תשובת הצבור** - התשובה כוללת ומקפת כל שכבות הצבור.
1. ראשיתה בהתעוררות הציבור עצמו, ולא כהוראה מגבוה - "ויאמינו אנשי נינוה באל" (ה).
 2. מקפת את כל שכבות הציבור - "מגדולם ועד קטנם" (ה) - בגיל ובמעמד.
 3. בולטת במיוחד חרטתו של המלך, וביטויי תשובתו - עד כדי ירידה מכסא מלכותו, הסרת אדרת המלוכה מעליו והחלפתם בלבוש שק ובמושב אפר (ו).
- מתוך כך גם תקנות מטעם ההנהגה - המלך וגדוליו, המכוונות את ביטויי התשובה - צום ולבוש שק לאדם ולבהמה, ופניה בכונה לאל', ואת מעשה התשובה - תשובה מדרך הרעה ומן החמס (ח).
- ג. **תשובת נינוה כדוגמא לתשובה בפי חז"ל** - לאור עדות ד' על תשובתם וקבלתה, השתמשו חז"ל בתשובת נינוה כדוגמא ללימוד דרכי התשובה.
16. ע"ע חזון המקרא 379-80.
17. וע' ראב"ע א, שגם קודם לכן לא היו עווע"ז, אלא שהרעו מעשיהם, ועכשיו חזרו מזה והראיה שלא כתוב ששברו מזבחות הבעלים.
18. ע' רמב"ם הל' תשובה ב, ב.

1. במשנה בתענית (טו, א): בעת גשמים: "הזקן אומר לפני העם דברי כיבושין" לעוררם בתשובה, ולשם כך מביא את דוגמת אנשי נינוה "שלא נאמר בהם וירא אל' את שקם ואת תעניתם" - אלא "וירא האל' את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה" (יט). וכן בבריתא בגמרא (טז, א) - "אחינו לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים שכן מצינו באנשי נינוה..."
2. בגמ' בר"ה (טז, ב) "ארבעה דברים מקרעים גזר דינו של אדם... ושינוי מעשה... דכתיב: "וירא האל' את מעשיהם, כי שבו מדרכם הרעה, וינחם האל' על הרעה אשר דבר לעשות להם, ולא עשה" (י).
3. וכבר ראינו דעת המפרשים שזו אחת ממטרותיו העיקריות של הספר ללמוד מתשובת אנשי נינוה.
4. ולאור זאת מצאנו בבבלי תענית (שם) ובמדרשים¹⁹ פרוט של מעשיהם ועוצמתם הכבירה. עד אשר שמואל מבהיר "אפילו גזל מריש (קורה) ובנאו בבירה (מגדל) - מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו".

פרק ב - בריחת יונה

1. ממי ברח?

ידועה קושית המדרש והמפרשים "ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ד'" (א, ג). וכי מפני²⁰ ד' הוא בורח? והלא כבר נאמר: "אנא אלך מרוחך ואנא מפניך אברח, אם אסק שמים שם אתה, ואציעה שאול הינך. אשא כנפי שחר, אשכנה באחרית ים. גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך" (תה' קלט, ז-י). וכתוב: "עיני ד' המה משוטטים בכל הארץ" (זכריה ד, ז) "בכל מקום עיני ד' צופות רעים וטובים" (משלי טו, ג). "לא ינוס להם נס, ולא ימלט להם פליט, אם יחתרו בשאול משם ידי תקחם, ואם יעלו השמים משם אורידם. ואם יחבאו בראש הכרמל משם אחפש ולקחתיים, ואם יסתרו מנגד עיני בקרקע הים משם אצוה את הנחש ונשכם..." (עמוס ט, א-ג) "כי עיניו על דרכי איש, וכל צעדיו יראה. אין חשך ואין צלמות להסתר שם" (איוב לד, כא-כב)²¹???

19. ע' בבלי שם ובילקו"ש פ"ג הביאו וכו' עוד: "ויקראו אל אל' בחזקה" (ח) - מהו בחזקה... ועמד מלך מכסא מלכותו וכו' והגביה יונקי שדיים שלהם כלפי מעלה, ואמר להקב"ה בבכי גדול, עשה בשביל אלו שלא חטאו. ביום השלישי חזרו כולם מדרכם הרעה. אפילו מציאה שאדם מצא בשדות ובכרמים בשווקים וברחובות החזירו לבעלים, ואפילו לבנים של גזל, שבנו בפלטיין של מלך, סתרו הפלטיין והחזירו הלבנים לבעליהם... ע"ש עוד.
20. במדרש כתוב: "וכי מלפני ד' הוא בורח". ונקטתי לשון "מפני", להדגיש ההבדל, וכפי שיבואר בהמשך.
21. מכילתא ר' פי' בא, וילקו"ש ר' יונה בשינוי לשון וכן כל המפרשים ראב"ע יונה א, א; רד"ק א, ג; כד הקמח אות כפורים (א) עמ' ריד ועוד.

וזה עיקר כל כך פשוט ויסודי בתורה, שלא יעלה על הדעת לומר שיונה, נביא ד' לא ידעו. יונה עצמו שולל אפשרות כזו בהכריזו על אמונתו בד' שברא את הים ואת היבשה (א, ט). "אלא אמר יונה: אלך לחוצה לארץ מקום שאין השכינה שורה ונגלית שם"²². "כי חשב שאם יצא מא"י לחו"ל לא תשרה עליו רוח הנבואה, והיה ממאן ללכת בזו השליחות"²³. וכן מדויק בלשונו שלא אמר שהוא בורח מפני ד' אלא מלפני ד' (א, ג). והדבר שנוי ומשולש בסיפור (א, ג פעמיים, א, י)²⁴. הוא בורח משליחותו הנבואית²⁵, וכעין סירובם הראשוני של נביאים אחרים - משה, ירמיהו ואחרים להשלח כנביאים. אמנם בהבדל בולט של סיבת הסרוב וסגנונו²⁶. עולה מכאן בבירור רעיון הבחירה החופשית. ייעודו של האדם - השליחות האלוקית המוטלת עליו - אינו כפוי טובה עליו, אלא ניצב לפניו על מנת שידבק בו ויוציאו לפועל. אפילו הנביא שדבר ד' אליו ברור, גלוי וחד משמעי²⁷ - יכול להמנע מלבצע שליחותו הנבואית. כדן הידוע של כובש נבואתו (סנה' פט, א)²⁸. אמנם בהמשך הספר, יונה מבצע את שליחותו ושומע את דבר ד'. אבל אין זה סותר את רעיון הבחירה החופשית - שהרי הוא חוזר בו ומסכים. גם אין זה סותר את רעיון אי הגלות השכינה בחו"ל - שהרי אין נבואתו חוזרת אליו, אלא לאחר שפלטו הדג חזרה ליבשה-א"י. כלשון המדרש, שעל דברי יונה: "אלך לחו"ל..." עונה ד': "חייך, יש לי שלוחים כיוצא בך לשלוח אחריו ולהביאך משם". משל לעבד כהן שברח מן רבו ונכנס לבית הקברות. אמר לו רבו: "יש לי עבדים כיוצא בך לשלוח אחריו ולהביאך משם"²⁹.

22. מדרשים שם. ובלשונות דומים גם במפרשים: רד"ק (שם), רש"י (א, ג) ועוד. ויש שכתבו שאין הנבואה תדיר בחו"ל (כד הקמח שם), ועל הרוב אינה נגלית כי אם בא"י. וזה פרוש "ונכרתה הנפש ההיא מלפני - פרוש מא"י - מקום שריית השכינה (ר' בחיי ויק' ח, כט).
- לשיטה א' ידועה הקושיא מיחזקאל (ועוד) שניבאו בחו"ל וכבר נידונה שאלה זו בחו"ל ובראשונים. ואמרו שנדבר עמהם בכות אבות ובמקום טהור של מים, ויש שאמרו שתחילת נבואתם היתה בא"י, ומכאן זה נמשכה גם בחו"ל (מכילתא בא שם וע' מו"ק כה, א), ודווקא דברי הכוזרי שכל הנביאים לא נתנבאו אלא בה או בעברה. (ב, יד ע"ש). ויש שאמרו שלבבל גדר מיוחד, שמשם יצא אברהם אבינו, ושם נגלה אליו האל', ולכן גם היא מוכנה להשראת שכינה. (סולם בית אל בהקדמת סדור בית יעקב לרע"ב"ץ דף יג ע"ש. וע"ע ס' העיקרים ג, יא. ורמב"ן עה"ת דב' יח, טו. ברא' יב, ז. ספר דברים יח, טו). וראיה לפרוש זה מדברי יונה עצמו בפ"ד, ב "עד הייתי על אדמתי, על כן קדמתי לברח תרשישה", שהזכרת אדמתו מיותרת, ולפי פרוש זה מובנת מאד (חזון המקרא ח"ב עמ' 382).
23. רד"ק שם.
24. ראב"ע ורד"ק (שם). וע' דב' יא, יב. כו, י, ג, טו. והרד"ק כותב "בורח מדבר שהוא לפני ד' והוא רוח הנבואה". וע"ע ר' בחיי ב, ז ד"ה עפר, במד' כד, יא וכד הקמח עמ' ריד-רטו.
25. ע' ס' הגות ומקרא עמ' 86 וראיתו ממל"א יז, ט.
26. וע"ע חזון המקרא ח"ב 2-381, ראב"ע א, א; כד הקמח (שם); הגות ומקרא (שם).
27. מו"ל ביחס לאברהם אבינו.
28. "הכובש נבואתו" - כגון יונה בן אמיטי (סנהדרין שם).
29. המובא ברש"י א, ג. ובמדרש עצמו בסגנון קצת שונה ונ' השכינה זהה. וע' פרוש לילקו"ש שפ' בע"א.

2. סיבת הבריחה

מדוע ברח יונה? מה ראה שלא רצה לילך אל נינוה?

"אמר: העכו"ם קרובי תשובה הם, אם אומר להם ויעשו תשובה, נמצאתי מחייב את ישראל. שאני והנביאים האחרים הולכים אליהם תמיד בשליחות האל יתברך, ואינם שבים מדרכם הרעה". לפיכך היה ממאן ללכת בשליחות הזו³⁰. וכן משמע בדברי יונה עצמו בפרק ד שברח כדי למנוע שליחת ד' לנינוה. גם כשחזר בו, והלך למסור להם דבר ד', הרי לא חזר בו מיחסו אליהם. חורה לו כאשר ד' סולח להם, בעקבות תשובתם. "אנא ד', הלא זה דברי עד היותי על אדמתי, על כן קדמתי לברוח תרשישה, כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום, ארך אפיים ורב חסד ונחם על הרעה. ועתה ד' קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיית" (פס' ב-ג)³¹.

3. ישראל אינם שבים

ואכן, המציאות ההיסטורית מוכיחה את חששו של יונה - ישראל אינם ממהרים לשוב בתשובה, הם "עם קשה עורף". וכן גם המציאות בימי חייו של יונה בעצמו³². יונה ניבא בימי ירבעם בן יואש כמפורש בספר מלכים (מל"ב יד, כה)³³. הוא ירבעם שנאמר עליו שם - "ויעש הרע בעיני ד' לא סר מכל חטאות ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל" (שם כד). אמנם עזרו ד' להרחיב גבול ישראל (פס' ה), אבל זה לא היה בשביל תשובה שעשו, אלא שריחם עליהם "כי ראה ד' את עניי ישראל מרה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עוזר לישראל (שם כו)³⁴. ודאי ניסה יונה להחזיר את בני עמו בתשובה, ולא עלה ביזו. והנה הוא

30. רש"י ורד"ק (שם) עפ"י המדרשים. וכן רבינו בחיי במד' כד, יא ועוד. ובמדרש כ' עוד שחשש שיקראו לו נביא שקר. וע' ראב"ע (א, ב) שדחה טעם זה וקבל טעמו של רש"י. ומתאים לזה במדרש (שם): "נמצאת אתה אומר שלוש נביאים הם: אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן, ואחד תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, ואחד תבע כבוד הבן ולא כבוד האב. ירמיהו... אליהו... יונה תבע כבוד הבן (ישראל) ולא כבוד האב (ד') שנאמר: ויהי דבר ד' אל יונה שנית לאמר (ג, א) שנית נדבר עמו ולא שלישית. 31. אמנם לא מפורש בדבריו שהטעם לאומי ויש שפרשו מטעם דתי-אמוני - בעיית "הרשע וטוב לו". ע' יונה בן אמיתי ואליהו לרב בכרך עמ' 43-5 וחזון המקרא ח"ב עמ' 386. 32. וע' רד"ק (א, א) שפ' מטרת הספר להיות מוסר לישראל שעם הנכרי שב בתשובה שלמה בפעם הראשונה שהוכיחם נביא, וישראל מוכיחים אותם הנביאים השכם והערב ואינם שבים. 33. כך פשטות המקראות במלכים שם. אמנם, מכיון שלא נכתב בתנ"ך נבואת יונה להשבת גבול ישראל בימי ירבעם, וכן פסוק ביונה "ויהי דבר ד' אל יונה שנית לאמר" שדייקו ממנו שנית דבר עימו ולא שלישית, חלקו האמוראים האם אכן יונה ניבא נבואה זו, או רק השואה עניינית יש כאן, כמו שביומי יונה נתהפך לנינוה מרעה לטובה, כך בימי ירבעם נתהפך להם מרעה לטובה. ע' ינמות צה, א. וילקו"ש מלכים ר' רלז. ויונה ר' תקנ. וע' במפרשים ביונה ר' פ' או ורפ"ג ובמל' שם. 34. יש להעיר על השואה זו שבנינוה ההתהפכות מחמת חזרתם בתשובה, ואילו אצל ירבעם היא מחמת "שלא דיבר ד' למחות את ישראל" (שם כז), כלומר למרות רעתם. וזה מבליט את ההבדל בין ישראל לעמים. שאצלם הכל על פי המעשה שעושה ואצלנו תלוי בברית. וע' נצח ישראל למהר"ל פ' יא ועוד. אמנם גם לדעה שלא הוא ניבא על השבת הגבול, עדיין אפשרי ומסתבר שהיה בתקופה זו. ע' וילקו"ש ר' תקנ"ג שהיה בן הצרפתי שהחיה אליהו (מל"א ז), ולפי זה היה יונה בזמן ירבעם זקן מופלג כבן 80. עכ"פ אין הזיהויים סותרים. 34. מפרשים שם.

נשלח להשיב את האומות בתשובה, ומתוך ידיעה באופיים הוא בטוח שיצליח בשליחותו - ונמצא מחייב את ישראל.

4. ירידתו של יונה (פ"א)

ובעצם גם יונה - היהודי היחיד שאנו פוגשים בספר - נמצא במהלך הפוך מזה של האומות. כפי שאנו כבר הבחנו - הגויים שבספרנו נמצאים במגמת עליה, התקדמות, תשובה לרצון ה'. ואילו יונה, היהודי, הניא השלוח להורותם על התשובה... דווקא הוא בורח מלפני ד' (ג) ומאז דרכו במורד...

הוא יורד ליפו (ג)

ויורד באניה (ג)

ויורד אל ירכתי הספינה (ה)³⁵

וישכב (ה)

וירדם (ה)³⁶

ובולט הניגוד: מול המלחים הפועלים, היראים, הקוראים למרום, המנסים להתרומם, להקל מעליהם המשא - מתואר יונה היורד, השוכב, הנרדם.

הנרדם בפועל והנרדם משליחותו³⁷.

בורח מלפני ה',

בריחה שמתבטאת בבריחה מן המציאות - הסערה, הרוח, הסכנה...

35. וע' תרגום יונתן שמתרגם "ירכתי הספינה" - "אריעת שידה", שמשמעותו קרקעית הספינה. המקום היותר נמוך שבה. 36. וע' מצודת ציון "וירדם" הוא שינה עמוקה. 37. ע' סיפור בת המלך האבודה למהר"ן מברסלב על המשנה למלך שנשלח לחפש את בת המלך ונרדם למשך 70 שנה - כימי שנות האדם. גם שם שינה משליחות. ולפעמים אדם נרדם כלל ימי חייו בהתכחשותו ליעודו. אמנם יש מפרשים כאן שינה במשמעות של בטחון ואמונה, שינה מפחד מהסערה ובוטח בד' שיצילהו - ע' ר' בחיי כד הקמח (שם עמ' רטו). והדברים זקוקים באור, פן יובן שאמונה ובוטחון פרושם בטלנות, סמיכה על הנס וכד', ואכ"מ.

הגויים עצמם חשים בניגוד המשווע הזה, מנסים לעוררו - "מה לך נרדם", להקימו - "קום", להפנותו למרום - "קרא אל אלוקיך" (!) והוא מסרב. הצעתו החיובית מסתכמת בהמשך הירידה

"שאוני והטילוני"

אל הים (יב, טו) 38.

וסופו להבלע במעי הדג (ב, א) 39.

בבטן שאול (ב, ג) 40.

5. האם אפשרית בריחה משליחות?

וכבר עמדו האחרונים על כך שאמנם יונה בורח משליחותו, אולם למעשה מתגלגלים העניינים כך שהוא חוזר בו ומבצע אותה. שם בתחתית המצולה, הוא שומע סוף סוף (לאחר 3 ימים) לעצת המלחים: "קום קרא אל אלוקיך" (א, ו). שם, בעומק הצרה מתפלל יונה אל ה' אלוקיו... "ויאמר קראתי מצרה לי אל ד' ויענני, מבטן שאול שועתי, שמעת קולי" (ב, ג). כאן כבר אינו בורח מלפני ה', אדרבא, הוא שמח שה' עונה לו ואף מודה לו על כך (ב, ז), ובופו שהוא נודר למלא את השליחות (ב, י) 41.

38. עי' הגות ומקרא 87.

39. ועי' בילקריש (תקנ) שגם במעי הדג (ב, א) לא קרא לך, ולכן העבירו ד' לדגה (ב, ב) מעוברת כדי שיצטער במקום צר ויתפלל, רק שם תחנתו האחרונה, העמוקה ביותר. ועי' ר' בחיי במד' יא, ה. ועי' שהיתה נושאת סס"ה מצוות ל"ת המקבילות לשס"ה ימות החמה - שכל יום ויום אומר אל תעשה בי עבירה. המציאות כולה, זו ש"מתחת לשמש", עושה רצונו של מקום, (עי' חולין ז, א גנאי נהרא), וקוראת לאדם לזכור את יעודו.

40. רק פעם אחת בכל המהלך הזה נזכרת אצלו עליה - בתחילת הסיפור: "ויקום יונה לברוח" (א, ג). וקשה איזו קימה היא לברוח מלפני ד' ? ואולי משמעוה שכוון שיש כאן מהלך של בחירה חופשית יש בו מעלה כעין "גדולה עבירה לשמה". ולפי הדברים בהמשך י"ל שכל המהלך כותרתו - "ויקום יונה", אע"פ שביטוייו המעשיים "יורד". כלומר, אמנם בפרטי התנהגותו יש כאן ירידות, אלא שמטרת הכל "קימה" - עמידה על כבוד ישראל.

41. עי' מלבי"ם (ג, ז), חזון המקרא ח"ב 138, 185.

מעניינת ההשוואה בין יונה למלחים. וכפי שצינתי לעיל את הניגוד ביניהם, בולטת בפ"ב ההשוואה ביניהם:

המסגרת - צרה בלב ים	המלחים - פ' א	יונה - פ' ב
יונה בירכתי אוניה (עי' ת"י)	יונה במעי הדג	
"יוראו המלחים ויזעקו איש אל אלוהיו" (א, ה)	"ויתפלל יונה אל אלוהיו" (ב, ב)	
"ויקראו אל ד'" (א, ד)	"ויאמר קראתי מצרה לי אל ד'" (ב, ג)	
"ויזבחו זבח לך ויודו נדרים" (א, טז)	"ואני בקול תודה אזבחה לך אשר נדרתי אשלמה" (ב, ו)	
"וישאו את יונה וטילוהו אל הים", "כי אתה ד' כאשר חפצת עשיתי", "ויעמד הים מזעפרי" (א, יד-טו)	"ויאמר ד' לדג ויקא את יונה אל היבשה" (ב, יא)	

ואכן, ב"גלגול השני" כאשר אותו דבר ה' מגיע אליו שנית⁴², הוא מקבל אותו, קם והולך אל נינוה כדבר ה' (ג, א-ב). היעוד האלוקי מתקיים - אנשי נינוה שבים בזכותו בתשובה שלמה, "וינחם האלוקים על הרעה אשר דבר לעשות להם, ולא עשה" (ג, ז). וכפי שידע יונה שזה רצון ד' מתחילה ו"על כן קידמתי לברוח תרשישה, כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום, אךך אפיים ורב חסד ואמת, ונחם על הרעה" (ד, ב).

האם יש בזה סתירה? האם יש כאן כפייה אלוקית הסותרת את הבחירה החופשית? לא!

גם בפעם השנייה יכול היה יונה לסרב. הרי ניצל במעט את "זכותו" זו, ולאחר שמלא שליחותו, בא בטרוניא אל ד' על הנהגתו זו כמסופר בפרק ד⁴³. גם בבטן הדג האם כפוי היה לחזור בו מסרובו?!

אלא שיד ה' המנהגת את הכל, "מטילה רוח סערה" (א, ד), ממנה את הדג (ב, א), ואח"כ את הקיקיון, התולעת ורוח הקדים (ד, ו-ח), כדי לעורר את האדם להתבוננות ולהכרה בחינוניות מילוי תפקידו ויעודו⁴⁴.

יתר על כן, כבר לפני שיונה חזר בו מרצונו והכרתו - עוד באמצע בריחתו - הוא ממלא בלי כוונה מצידו ומבלי לשים לב אותה השליחות ממנה הוא בורח... הוא בורח מלהחזיר גויים בתשובה, ומכוח הפגישה איתו, התנהגותו הפלאית, ודבריו, הוא מעורר את המלחים לחזור בתשובה.

42. כהדגשת הכתוב "ויהי דבר ד' אל יונה שנית לאמר" (ג, א), שודאי המלה שנית מיותרת, וכדברי המדרשים שעמדו על כך - עי' יבמות צח, א ועוד (עי' הע' 38). ונראה שהיא מדגישה את ההזדמנות השניה הניתנת ליונה למלא את יעודו. וכן גם רומזים הביטויים הזיהים בין שתי השליחויות:

פ"א	פ"ג
ויהי דבר ה' אל יונה בן אמיתי לאמר	ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר
קום לך אל נינוה העיר הגדולה	קום לך אל נינוה העיר הגדולה
וקרא עליה, כי עלתה רעתם לפני	וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דבר אליך
ויקם יונה לברח תרשישה מלפני ה'	קם יונה וילך אל נינוה כדבר ה'

43. ויש מקום לערוך השוואה בין 2 זוגות הפרקים שבספר:

א. שליחותו אל נינוה - סרוב ובריחה. ג. שליחותו אל נינוה מלוי היעוד.
ב. מינוי אלוקי המחזירו בתשובה... ד. וכוח עם ד' מחוץ לעיר - מינויים אלוקיים ללמדו.
הוא עניין בפ"ע ואכ"מ. וכעת מצאתי שדן בזה ר' אליקים בן מנחם במבוא לס' יונה מהד' מוסד הרב קוק.
44. הש' חולין ז, א - גנאי נהרא האומר לרפבי "אתה הולך לעשות רצון קונך, ואני הולך לעשות רצון קוני. אתה ספק עושה ספק אינך עושה, אני ודאי עושה." ועי' בתוס' ד"ה אמר ליה (בבבירוף ב) שרפבי חשב כל זה בלבו.
ובולט בספרנו ההבדל בין הברואים הכפויים לתפקידם - "וימך" "יד הטיל" (א, ד; ב, א; ד, ז, ח). ובין האדם שהכל בבחירתו. ועי' פרדרא"א (פ"י) וילקריש (שם) שהדג מונה לכך כבר מששת ימי בראשית. (עי' גם כד הקמח ריו, ר' בחיי במד' כד, לג, רד"ק ב"א). בניגוד לאדם שכבר בששת ימי בראשית מופיע כח בחירתו. (עי' סנהד' לח, ב שבו ביים נברא, בו חטא). אלו שרשם ומהותם חק טבעי הכרחי, וזה שורשו ומהותו הבחירה. ועי' דרך ד' לרמח"ל ח"א ר' פ"ג. ועי' לקמחן הע' 61.

תגובת המלחים על הסערה והצרה: "וייראו איש אל אלוהיו" (א, ה) כל אחד לע"ז שלו. לאחר השיחה עם יונה - המודיע להם שהוא ירא מד' אלוקי השמים "אשר עשה את הים ואת היבשה" וכו', ומלפניו הוא בורח (א, ט-י) - תגובתם "וייראו... יראה גדולה" (י) - סתומה. ולאחר הצעתו לזרוק לים (יב) - הם כבר קוראים אל ה' - בשילוש הזכרת שמו (יד). אפילו זריקתו אל הים (טו) בפאסיביות מצידו - עושה רושם: "ויעמוד הים מזעפו. ויראו האנשים יראה גדולה את ד', ויזבחו זבח לד', וידרו נדרים" (טו-טז). הנביא ירא את ד', עצם הפגישה עמו כבר משפעת על כל סביבותיה: "וראו כל עמי הארץ כי שם ד' נקרא עליך ויראו ממך" (דב' כח, י).⁴⁵ (וע"ע לעיל פ"ב 1).

פרק ג - תשובה של רמייה [יונה פ"ג]

1. תשובה מזרה

אמנם למעמיק להתבונן בתשובת אנשי נינוה, מתגלות כמה נקודות מוזרות:

א. צום בעלי החיים (ז) - וכי מה חטאו?

ושים לב: "האדם ובהמה, הבקר והצאן אל יטעמו מאומה".

האם אין כאן פרופורציות משונות? שלשה רבעים מהצום מכוונים לבעלי החיים ורק חלק אחד לאדם. היכן מצינו דוגמה כזו של תשובה? בפשטות, יש בזה איסור משום צער בעלי חיים.⁴⁶

ב. כיסוי שקים לבהמות (ח) - וכי מה עניין אבלות אצל בעלי חיים? ובכלל בפסוק נקודה לא ברורה:

"ויתכסו שקים האדם והבהמה, ויקראו אל אלוקים בחזקה". מי קרא אל אלי? הבהמה? האדם והבהמה?

ג. תשובת הקטנים (ה) - "ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם" (ה)⁴⁷?

וגם בזה יש אישור כנפסק לגבי תענית קטנים "פחות מכן תשע אין מענין אותו ביו"כ כדי שלא

45. ע'י חזון המקרא ח"ה 383 וע'י כחרי א, קג.

46. צ"ע האם נחשב כאן שזה לצורך האדם ומותר כשאר צרכים שהותר בהם צעב"ח. ע'י שו"ע הרב הל' צעב"ח ס"ד וע'י בגמ' תענית טז, ב' שאסרו הבהמות לחוד והולדות לחוד ואמרו לפניו: "רשב"ע, אם אין אתה מרתם עלינו אין אנו מרתמים על אלו". וע"ע ילקו"ש לפ"ג "והעמיד אנשים לבד ונשים לבד, ובם בהמה מצד אחד וילדיה מצד אחד וילדים רואים שדי אמם ובוכים, גם אמותיהם רואים הילדים ובוכים". עכ"ל. כלומר, הנאתם היתה מעצם הצער. וידוע שמי שנהנה לצער בע"ה, ודאי אין הנאה כזו צורך שמתיר צעב"ח. וצ"ע כאן שההנאה היא מעצם הצער, ולא כמו בדרך כלל, שההנאה מעניין אחר - למשל סוחר משא וכד', אלא שאי אפשר להשיג תועלת זו בלי שנגרם צער לבע"ח, שאז מותר. ובכלל יש לפקפק בתשובה - תיקון דרך - הכרוכה בצער הזולת, ואפי' הוא בע"ח. וע"ע מצודת דוד לפס' ז שבעבור עגמת הנפש ציוו למנוע מאכל מהבהמות למען יכנע לב האנשים. וגם לזה קשה כנ"ל.

47. עפ"י הטעמים משמע ש 2 העניינים - צום ושקים - מתייחסים לסיפא של הפסוק "מגדולם ועד קטנם", שהרי הפשטא תחת המילה "צום" הוא טעם מחבר.

יבוא לידי סכנה. ואפילו אם רוצה להחמיר על עצמו מוחין בידו⁴⁸.

ד. תשובת החמס (ח) - פרשה הגמ' (תענית טז, א) שהחזיר אפילו מריש הגזול שבנאו בבירה. וחז"ל תקנו שפטור מלהשיבו משום "תקנת השבים"⁴⁹. האם כל אנשי נינוה נעשו צדיקים כל

כך מופלגים שלא היה צורך בעזרה לתשובה⁵⁰? ואולי כל אלו ביטויים של הגזמה?

ה. ואי אפשר להמנע מהשוואת הפרופורציות. אנשי נינוה והמלך - המתעוררים מעצמם⁵¹ פועלים רק **בביטויים של תשובה**: צום, שק וכד'. **ולא בתיקון הדרך** (ה-ו). הוראת ההנהגה הכפויה מלמעלה כוללת גם היא, בראש וראשונה, "צום ושקים" - ביטויים וסמלים. רק בסופה מופיעה הדרישה האלמנטרית לתיקון הדרך (ז-ח).

ו. המניע לתשובה (ט) - נראה שאינו הכרה בערך הטוב לכשעצמו אלא מיראת העונש ומקוים אולי "ישוב ונחם האל", ושב מחרון אפו ולא נאבד⁵².

2. גישת הירושלמי

ואכן מצינו בירושלמי גישה נגדית.

אם המשנה והבבלי בתענית למדו ממעשי אנשי נינוה והדגישו מעלתם, באו אמוראי ישראל בירושלמי ודייקו בין השיטין ומתחתן, וביקרו את תשובתם. "וישובו איש מדרכו הרעה, ומן החמס אשר בכפיהם", ומה עם החמס שהיה מונח במקום אחר? אמר ר' יוחנן: מה שהיה בכף ידיהם החזירו, מה שהיה בשידה, תיבה ומגדל - לא החזירו עכ"ל. הגלוי לעין - כן. אבל הסמוי מן העין - לא⁵³. וביתר הריפות תלמידו - אמר רבי שמעון בן לקיש: "תשובה של רמיות - עשו אנשי נינוה".

48. שו"ע ורמ"א או"ח תרט"ז, ב. ואמנם אפשר לתרץ שהכוונה בפסוק לא לגדלות וקטנות בגיל, אלא במעמד. ויש לזה קצת סיוע מהמשך הפסוקים "מטעם המלך וגדוליו" (ג, ז), שהגדולים הוא תואר להנהגה. ועוד אפשר לתרץ שהכוונה לקטנים בגיל הקרוב לבגרות. אבל נראה, שהכוונה סתם הכתוב ונתן אפשרות להבנה זו משמעתית - גיל מעמד, שמשמעותה הקף כל הציבור לכל שכבותיו וממילא גם קטנים ממש. וכס משמע גם בהתייחסות לבהמות. וכן משמע בודאי מהילקו"ש (שם) "שרואים שדי אמם ובוכים" - כלומר ביונקים עסקינן.

49. גיטין נה, א. וכעת מצאתי שדן ביה גם ס' יונה בן אמיתיה ואליהו ע'י עמ' 9-38.

50. דומה לזה בילקו"ש (לפ"ג): "ואפילו מציאה שאדם מצא בשדות וכרמים בשווקים וברחובות, החזירו לבעלים". ומשמע שהחזירו אפילו אבידה בלי סימנים שנמצאה ברשות הרבים, שע"פ ההלכה אין חובה להחזירה. ע'י חו"מ רסב.

51. ע'י רד"ק פס' ה. וכן פשט הפסוקים וסדרם קודם "ויאמינו אנשי נינוה... ויקראו צום... שקים (ה) - התעוררות עצמית של העם. א"ח" "ויגע הדבר אל מלך נינוה ויקם... ויכס שק..." (ו) - התעוררות המלך. ורק בסוף "ויזעק ויאמר בנינוה מטעם המלך וגדוליו... אל יטעמו..." (ז-ח) - הוראות מלמעלה לצבור.

52. ע'י חזון המקרא ח"ב 137.

וע'י כד הקמח (שם ריט-רכ) "ויאמינו באל" (ה) - לא היתה אמונה שלמה בלב, אבל האמינו שדי' שלח את יונה ויכול להפך את נינוה - וזה מפני פחדם, לא מפני יושר אמונתם.

53. קרבן העדה שם.

3. הבבלי והירושלמי

בפשטות מצאנו כאן מחלוקת הבבלי - ירושלמי. אבל נראה לי שאין הכרח לפרש שהגישות שותרות האחת את האחרת. **הבבלי** דן ע"פ **מעשיהם** - וכדיוק הפסוק "וירא האלוהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה" (ט). מבחינה התנהגותית עשו תשובה שלמה. **הירושלמי** דן **ללבב**. הם שבו מן הגלוי - ואפילו מריש הגזול שבנו בבירה הנישאת והבולטת, השיבו. אבל מן החבוי - ממה שבתוך השידה, התיבה והמגדל מזה - לא. הם האמינו באל' אבל מיראת העונש. תשובה שטחית, **תשובה של רמיות ביחס למושג השלם והעמוק של תשובה מאהבה**, המהפכת זדונות ולכויות. מתוך כך נבין מדוע הפרופורציות כל כך מעוותות - כל המוסיקי גורע.

אם נדייק נוכל למצוא רמז לכך גם במשנה בתענית (טו, א) שזה לשונה: "אחינו לא נאמר באנשי נינוה וירא אל' את שקם ואת תעניתם"⁵⁴, אלא "וירא האל' את מעשיהם, כי שבו מדרכם ברעה (ט). ובקבלה מה הוא אומר: "וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ד' אלוקיכם" (יואל ב, יג). ע"כ. ואם נשאל בדרכה של הגמרא מאי ואומר? מה חידש לנו הפסוק מיואל? נחוש מייד בתוספת הדורשת גם קריעת הלב, ולא רק תיקון המעשים. יותר מכך, יואל שולל את "תשובת הבגדים" - "ואל בגדיכם". האם איננו שומעים כאן הד להתנגדות לאנשי נינוה, שעיקר תשובתם ב"אל" - "אל יטעמו", "אל ירעו", "אל ישתו"⁵⁵.

54. ואולי יש לדייק גם במשנה כתוב שד' לא הסתכל לשקם ותעניתם. האם לא משמע מזה שיכול היה לעשות כך. האם אין דווקא ביסויים חזוניים אלו צדים את העין בנינוה! האם אין זה מזכיר את פסוקי הנביא:

ישעיה נח, ג-ז
למה צמנו ולא ראתי, עינינו נפשנו ולא תדע...
הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו.
הלכף ראשו כאגמון ושק ואפר יציעו?

וילבשו שקים... ויקם מכסאו
ויעבר אדרתו מעליו ויכס שק וישב על האפר...

האדם והבהמה, הבקר והצאן אל יטעמו מאומה
אל ירעו ומים אל ישתו.
ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם.

הלוא זה צום אבחרהו!
פתח חרצובות רשע, התר אגודות מוטה ושלח רצועים חפשיים,
וכל מוטה תנתקו. הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית
כי תראה עירום וכיסיתו, ומבשרך לא תתעלם"

55. אמנם גם ביואל נזכר צום אבל בסדר הפוך ובפרופורציות שונות לגמרי. "וגם אתה נאם ד' שובו עדי בכל לבבכם, ובצום ובבכי ובמספד, וקראו לבבכם ואל בגדיכם, ושובו את ד' אלוקיכם" (שם יב, ג). ולכן גם מתאים המשך דברי יואל "כי חנון ורחום הוא, ארך אפיים ורב חסד וניחם על הרעה" (ד, ב). אלא שזה מדבר על תשובה בכל הלב ואז הצדק האלוקי דורש התייחסות כזו. ולהפך בתשובה המעשית-חיזונית שאז זה עוות הצדק. הד' גם יואל (ב, יד) "מי יודע ישוב וניחם" - ליונה (ג, ט) "מי יודע ישוב וניחם האלוקים".

עפ"י זה נבין כיצד בדור שלאחר מכן מתאר נחום האלקושי^{56,57} את נינוה כ"עיר הדמים כולה כחש, פרק מלאה לא ימיש טרף... מרוב זנוני זונה, טובת חן בעלת כשפים..." (נחום ג, א, ד). תשובה יסודית - הדין נותן שתשפיע לפחות על הדור הבא! ויותר מכך, בילקוט (פ"ג): "לאחר ארבעים יום שבו לדרכיהם הרעים, יותר מן הראשונים, ונבלעו המתים בשאול תחתית"⁵⁸, שנאמר: "מעיר מתים ינאקו" (איוב כד)⁵⁹.

פרק ד - עם קשה נורף

מדוע הגויים הם "קרובי תשובה" ואילו ישראל אינם שבים...?

המהר"ל מסביר את הדבר בספרו נצח ישראל (פ' יד)⁶⁰, אמרו חז"ל (יבמות סא, א) "אתם קרויים אדם, ואין אומות העולם קרויים אדם". כאילו דבר פשוט הוא אצלם שמדרגת ישראל בערך אל האומות, כמדרגת האדם אל בעלי חיים בלתי מדברים...⁶¹ ישראל נבדלים מן החומר... וכאילו החומר בטל אצל הנפש... ואילו אצל האומות הוא ההפך, כאילו היה הנפש בטל אצל הגוף וכאילו היה כולו גוף וחומר בלבד". כלומר, הסיבה שישראל אינם שבים כי הם רוחניים, לעומת הגויים ה"חמריים" ומתוך כך "קרובי תשובה".

"וזה נודע מן המידה הפחותה שבישראל, שהעיד עלינו יוצרנו "כי עם קשה עורף אתה" (דב' ט)⁶². רצה לומר שהם בלתי מקבלים תוכחה, ואינם שומעים מוסר והם עם קשה עורף. ודבר זה בשביל שאינם חמריים. שהחומר בלבד הוא מקבל התפעלות. ולא כן דבר שהוא כמו הצורה בלבד, שהוא עומד קיים ואינו מתפעל. ולפיכך ישראל הם עומדים במידתם ואינם מתפעלים לקבל תוכחה.

56. ע' תוס' ד"ה על עסקי נינוה (יבמות צח, א).

57. ניבא בימי מנשה (סדע"ר כ וע' במפרשים בראש הספר), שמלך כ-70 שנה לאחר ירבעם בן יואש. ונינוה חרבה לפני ירושלים 19 שנים (סדר הדורות ג"א שיט) וי"א כ-10 שנים לאחר חרבן שומרון (כ-50 שנה אחרי ירבעם) (יונה מהד' מוסד הרב קוק פ"א הע' 6. כך שא"א לאחר הרבה את נבואת נחום. וע' חזון המקרא ח"ב 136.

58. גם יונה הנמצא בבטן הדג קורא אל ד' "ימבטן שאול שועתי, שמעת קולי" (ב, ג), אלא שהנגיד בולט. אצלו בטן השאול הוא ראשית העליו המחודשת - אמצע הדרך. ואילו אצל אנשי נינוה הקריאה לאל' - היא עלייתם, ומשם ראשית הירידה, ותחתית השאול הוא סוף הדרך.

59. וכן גם על המלחים י"א שלאחר שנמלטו מן הצרה יעזבו יראת ד', לא יקיימו מה שדרו וישיבו לעבודת אלוהיהם (רד"ק ב, ט. והשוה שאר המפרשים).

60. ע"ש שפ"י כה עמ' קכז-ח שכל מידה בישראל אפ"י רעה, יוצאת מתכונה טובה, אלא שמשמשים בה בדבר שאינו טוב (ע"ש).

61. השוה כוזרי א, לט (לא-מג) ואורות עמ' קנו ס"י. עמ' קכט ס"ו. וע"ע נצח ישראל פ"י (עמ' סב).

62. וע' שמו"ר ט"פ מב "וואמר ד' אל משה: ראיתי את העם הזה מהוזה והנה עם קשה עורף הוא" (שמי' לב, ט) אמר ר' יהודה בן פולויה בשם ר' מאיר ראוים להם להערף. אמר רב יקים ג' חצופים הם... ובאומות - ישראל. אמר ר' יצחק בר רדיפא בשם ר' אמי אתה סבור שהוא לנגאי ואינו אלא לשבחן. או יהודי או צלוב. א"ר אבין: עד עכשיו קורין את ישראל בחו"ל האומה של קשה עורף" (שבת מג, א).

ובשביל כך אמרו חז"ל שלא היה יונה רוצה ללכת בשליחותו של מקום לנינוה שידע כי הגויים קרובי תשובה הם ובודאי יחזרו בתשובה ויקבלו תוכחה ומוסר מן הנביא אשר מוכיח אותם על מה שעשו, ויחייבו את ישראל, שהאומות חוזרין בתשובה ואילו ישראל כלל לא. החומר הוא חומר גלם, עניינו להיות מונהג ע"י הרוח. ישראל "בני מלכים" הם, מנהיגים בטבעם, ולכן הם בעלי אופי תקיף וקשה, משפיע ולא מושפע. הגויים אמנם ממהרים לשוב, אבל הם גם ממהרים לחזור לדרכם הרעה. זו היא מהותם. השינוי בהם אינו עמוק ויסודי. לכן מתאים ללמוד מהם **דוגמא לתשובה מעשית** - קיצונית ומהירה. אבל אין בהם ממידת תשובתם של ישראל הדורשת **מילת הלב** יסודית. מאהבה. ולכן היא רחוקה לבוא. אבל כשהיא באה, היא יסודית, עקבית וממושכת^{64,68}.

פרק ה - יונה וישראל

צינו בראשית דברינו את יחודו של ס' יונה, שאינו ספר נבואות - שהן מסתכמות כאן בסך הכל בחמש מילים - אלא ספר הנביא. סיפור שליחותו של יונה. מה הוא הציר העליון סובב הסיפור - בריחתו של יונה משליחותו האלוקית - "שלא לחייב את ישראל". בלשון המדרש "ר' יונתן אומר: לא הלך יונה אלא לאבד עצמו בים. שנאמר: "ויאמר אליהם שאוני והטילוני אל הים" (א, יב). וכן תמצא האבות והנביאים היו נותנין עצמן על ישראל. במשה מה הוא אומר? "ועתה אם תשא חטאתם, ואם אין, מחני נא מספרך אשר כתבת" (שמות לב). ואומר: "ואם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג, אם מצאתי חן בעיניך, ואל אראה ברעתי" (במד' יא). בדוד מה הוא אומר: וגו'. הא בכל מקום אתה מוצא האבות והנביאים נתנו נפשם על ישראל" (מכילתא ר"פ בא)⁶⁵.

לא הנבואה היא עיקר בספר הזה, אלא הסיפור. הוא מלמדנו מסירות נפש מה היא? ואם שאלנו את שאלת הרד"ק "למה נכתבה נבואה זו בכתבי הקודש... ואין בה זכר לישראל"? הרי אנו עונים שאמנם אין שם ישראל מפורש בספר, אבל מבעד לשיטין, כל הספר הוא סיפור מסירות נפש של יונה על עמו⁶⁶. וכמו ההשוואה שהמדרש עושה עם משה. לא רק מסירות גוף של חיי העולם הזה, יש כאן - שאוני והטילוני אל הים", אלא הרבה למעלה מכך - **מסירות נפש ממש**⁶⁷. נכונותו של יונה לסרב לצו ה', להתכחש לשליחותו האלוקית, ואחר כך גם התרסותו כלפי מעלה, על שליחתו של ה' לנינוה, ומסקנתו "קח נא את נפשי ממני, כי טוב מותי מחיית" (ד, ג). כעין ביקורתו של אברהם דל "השופט כל הארץ, לא יעשה משפט" (ברא' יח, כה) הכיוון ההפוך.

מול הגויים החומריים, החיצוניים, המעשיים - ולכן - הגלויים, מסתתר עם ישראל הרוחני, הפנימי, הליבי שמעלתו עליונה, נסתרת - "עין לא ראתה אלוקים זולתך"^{69,68}. אמנם תובע הוא יונה את כבוד הבן, וכביכול לא את כבוד האב⁷⁰, אבל דוקא הוא מצינו בו שנתכנה לאחר מכן⁷¹ בתואר המיוחד "עבד ד' - "כדבר ד' אלוקי ישראל אשר דיבר ביד עבדו... יונה בן אמייתו הנביא אשר מגת חפר" (מל"ב יד, כה) - בכלל עשרת גדולי הנביאים שנתכנו

66. ובאותה מידה גם בוחב לא"י וע' לעיל הע' 2). אמנם לא נזכר שמה במפורש, אבל בעצם כל בריחתו של יונה, היא בריחה מא"י וחזרה אליה. שהיא היא הבריחה מיעודו של אדם מישראל - בריחה מארצו. וקיום שליחותו - חזרה אליה.
 67. ועניו של הכובש נבואתו - מיתה בידי שמים, והוא מעשה יונה כמפורש בגמ' (סנהדרין פ"ט, א) - הכובש נבואתו". כגון יונה בן אמייתו.
 68. ישע' סד, ג. וע' ברכות לד, ב שהיא מדרגת העוה"ב. והיא אכן מדרגת ישראל שכולם יש להם חלק בו (סנהד' ר"פ חלק). וע' "דרך חיים" למהר"ל מפראג שם.
 69. ועוד בולטת השואה זו שבספרנו בין ישראל והעמים בכמה מקומות במדרשי חז"ל:
 א. בילקו"ש (ר' תקנ) "ר' חנינא אומר מ-70 לשון היו באניה, וכל אחד אלוהיו בידו". אם כן יש כאן פגישה עם נציגי כל אומות העולם ואמונותיהם, ומולם עומד "עברי אנכי ואת אלוקי השמים אני ירא" (יונה א, ט). בן בנו של "אברהם העברי", שכל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד" (בר' מב ח). (וע' חזון המקרא ח"ב 384).
 ב. ילקו"ש (לפ"ג) "נינוה היו בה 12 אלף בני אדם, וכל רחוב היו בה יב מבואות, וכל מבוי ומבוי ביו בו יב חצרות, וכל חצר יב בתים, וכל בית ובית 12 גבורים, וכל גבור היו לו יב בנים". המזכירים את "12 נשיאים לאמונתם" (בר"ד כה, טז) מבני ישמעל. המקבילים ל-12 שבטי ישראל.
 ג. ביטויים ועניינים רבים המופיעים ביחס לנינוה מעלים בזכרוננו את עניין המבול. בני נח לעומת בני ישראל.
 ד. מלכם הוא פריעה מלך מצרים, שהצילו הקב"ה מן המיתה ומלך בנינוה (ילקו"ש שם). הוא פריעה הראשון המכיר בהיות ישראל עם - "הנה עם בני ישראל רב ועצום הוא" (שמ' א, ט), ומשעבדם תוך כפירה בד', וכאן הוא מכיר בד', ומהווה דוגמא בתשובתו (יונה ג, ו).
 ה. אנשי נינוה מתעבין במשכב זכור (ילקו"ש שם) שהיא עבירה אופיינית לאומות העולם, ולא נחשדו ישראל על כך (קידושין פב, א. ע"ז יד, ב) וע' מהר"ל וע' ע' יונה בן אמייתו ואלוהיו עמ' 2-71 על השמטת מיקום נינוה.
 70. מכילא בא שסך והוא תיקונו של "אלוהיו שתבע כבוד האב, ולא כבוד הבן" (שם). וע' מוסר הנביאים מלכים (שם אות ו).
 71. כן משמע לדעת רבינא (יבמות צח, א). ולפרד"א (פ"ה) הסדר הפוך שקודם ניבא על השבת גבול ישראל, ורק אח"כ על נינוה.

63. ויש לצרף לכאן גם את מה ש"גאולתן של ישראל קמעא קמעא". וכידוע שלבי הגאולה מקבילים לשלבי התשובה. והכל מחמת יסודותיה של התשובה הזו והגאולה הזו. ע' אגרות ראי"ה חל"ג עמ' כ "לא חלישות כח הוא זה מה שישועתם של ישראל היא קמעא קמעא, כי אם גבורת גבורות, כבירות עליונה, המקפת כל וממלאה את הכל" (ע"ש).
 64. הסבר נוסף יש ע"פ דברי הרב בחכמת הקודש (ח"א עמ' צה-1) שהקנין האמיתי הוא מתוך לימוד עצמי נשמתי ולא מתוך השפעה חיצונית. "כל מה שנכנס בשמחה אחת מהשפעת חברתה, אע"פ שמועיל לה הדבר מאיזה צד, שסוף כל סוף הוא מקנה לה איזה ידיעה, או איזה הרגשה טובה ומועילה לפעמים, הוא עם זה מוקל לה גם כן. במה שהוא מערב יסוד זר במהותה. ואין העולם משתלם כי אם במעמד של שלילת ההשפעה הזרה, "ולא ילמדו איש את רעהו, ואיש את אחיו לאמר: דעו אד', כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם" (ירמ' לא, לג) (זה החזון של אחרית הימים).
 "המהלך השולל את ההשפעות הזרות, לגבי כל פרט, אע"פ שנארה בצורה חורסת, היא הסתירה המביאה לידי הבנין היותר קיים, ויותר משוכלל. והוא המבוא היחיד לחיי העוה"ב". (ע"ש עור פ' ער. עת. וע' מוסח"ק ק"מ. וע' ריש מילין אותיות א, ק. ומוסר אבין עמ' כד-ה בהסבר "אחת יראת ד' היא לבדה חכמה").
 65. ילקו"ש ר"ר תקנ.

בתואר הזה⁷². מתאימה לכך העובדה שדווקא יונה שמסר נפשו על ישראל, בידו תימסר לאחר מכן נבואת השבת גבול ישראל לשלמותו, מפי ד' אלוקי ישראל: הוא השיב את גבול ישראל מלבא חמת עד ים הערבה⁷³, כדבר ה' אלוקי ישראל אשר דיבר ביד עבדו יונה בן אמיתי...". דווקא הוא המגן על ישראל למרות מעשיהם הרעים, המוצא דוקא באי תשובתם את מעלתם הסגולית, הוא אכן ראוי להשיב לעם עני במעשים את ארצו - מורשת ברית אבותיו - כי ראה את עני ישראל מרה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עוזר לישראל. ולא דבר ה' למחות את שם ישראל מתחת השמים ויושיעם... (מל"ב שם כו-ז).

לאור כל זאת יובן מה שעולה מספרים שיונה היה משיח בן יוסף⁷⁴.

לא נזכר שם ישראל בגלוי בספר, אבל בנסתר הוא ספר מלחמות כבודם של ישראל. ספר הפונה לברית ואינו מביט ליצר^{75,76,77}.

72. דעת סופרים מל"ב יד, כה הע' יט. וע"ע בס' אישוי התנ"ך ע' יונה שהיה צדיק גמור. "ונכנס בחייו בכבודו לנן עדן". "שקול כאלוהו". וע' כד הקמח (את שבועה עמ' שפח) - אמר הקב"ה: ארבעה עדים יש לי מבנ"א והם יודעים שאין אלוקים בעולם אלא אני לבדי... ויונה.

73. שהרי לבוא חמת גבולה הצפוני של א"י כנוכר ב' מסעי ועוד. ובדרום הרי היתה מלכות יהודה ולכן לא התפשט יותר.

74. ע' סדר הדורות ג"א "בן הצרפתי הוא משיח בן יוסף". ומקורו בסא"ר. ועפ"י המדרשים יונה הוא בן הצרפתי (הע' 32) נמצא שיונה הוא משיח בן יוסף. וידוע שמב"י הוא הנלחם לכבודם של ישראל ומעלתם.

75. וכעין שמצאנו במגילת אסתר שאין שם ד' נזכר בה בגלוי. "רווח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר" (אסתר ד, יד) סתום. הרי בנסתר, כולה מלאה הנהגת ד' את המציאות, אלא שמדרגת הגלות זו הנהגה של סתר פנים.

76. ומתאים לזה ששורש נבואתו היה שמחת בית השואבה - שמחה ציבורית כלל ישראלית, מתוך עליה לרגל שבה "כל ישראל חברים" (ע' ירושלמי סוכה ה, א).

77. שטנו של איוב וכעת מצאתי רעיון דומה למהלך המאמר בחא"ג מהר"ל (ב"ב טז, א).

בגמ' שם: "אמר ר' לוי שטן... לשם שמים נתכוין. שטן דחזייה לקב"ה דקא נטה דעתיה בתר איוב, אמר: דילמא ח"ו מנשיא ליה לרחמנותיה דאברהם..." (השטן שראה שדעת הקב"ה נוטה אחר איוב אמר: אולי ח"ו ישכח לאהבתו של אברהם...).

ומסביר המהר"ל: "היה הש"י נוטה אחר איוב שהיה צדיק מאומות העולם, והיה צדיק מצד הגלה, שנראה כמו צדיק. וכמו שאמר הכתוב: "ובכל זאת לא חטא איוב בשפתיו" (איוב א, ט), דהיינו מצד הגלה, אבל בנסתר היה חוטא. (בגמ' שם "אמר רבא בשפתיו לא חטא - אבל בלבו חטא"). ומכל מקום אע"ג שהש"י יודע כל נסתר האדם, מכל מקום הגלה יש לו דבר (ערך) בפני עצמו. (עיי"ש). ומפני שהיה חסרון באיוב, שלא היה צדיק בנסתר כמו אברהם, שהיה מתנסה בעשרה נסיונות, ולפיכך היה מקטרג עליו (השטן), שיצא בפועל, נגלה שאינו צדיק גמור... לפיכך אמרו שכונת השטן היה לשם שמיים".